

เกษตรกรรมริมฝั่งลุ่มน้ำโขง: อนาคตที่ไม่แน่นอนสำหรับเกษตรกรรมที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

เกษตรกรรมริมฝั่งในภูมิภาคแม่น้ำโขง

ผลกระทบของมรสุมในลุ่มน้ำโขง ทำให้ระดับน้ำแม่น้ำสายหลักและแม่น้ำสาขาเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนระหว่างหน้าฝนและหน้าแล้ง ในช่วงหน้าแล้ง การเพาะปลูกขยายออกไปในพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำ (รวมทั้งสันทรายและเกาะเล็กเกาะน้อย) ที่ไหลขึ้นมาเมื่อระดับน้ำลดลง โดยพืชที่ปลูกคือถั่ว พืชผักใบเขียว แตงโม พริก สมุนไพรต่างๆ และผักอื่นๆ อีกมากมาย ในรายงานของเบล็ค (Blake 2004) ได้รายงานการวิจัยสำรวจหมู่บ้านจำนวน 10 แห่ง ตามแม่น้ำมูลและแม่น้ำสงครามทางภาคอีสานของประเทศไทย พบสมุนไพรมากกว่า 47 ชนิด และมีเก็บเกี่ยวพืชผักต่างๆ มากมาย ส่วนมากชาวบ้านปลูกเพื่อบริโภคภายในครอบครัว แลกเปลี่ยนหรือขายในราคาถูกกับเพื่อนบ้าน ถ้าเหลือก็จะนำไปขายในตลาดท้องถิ่น

การเพาะปลูกริมฝั่งแม่น้ำจะเริ่มในเดือนพฤษภาคมหลังระดับน้ำลดลง ชาวบ้านจะปลูกพืชที่โตช้าบนพื้นที่สูงของริมฝั่ง ส่วนพืชที่โตเร็ว เช่นผักบุ้ง ผักที่ชอบน้ำก็จะปลูกในพื้นที่ริมตลิ่ง ราวเดือนพฤษภาคมเมื่อฝนมาการเก็บเกี่ยวก็เสร็จสิ้น พื้นที่ครึ่งหนึ่งที่ทำกรเพาะปลูกริมฝั่งก็ค่อยๆ จมลงได้นำ

ฤดูแล้ง

ฤดูฝน

ประโยชน์ของการเพาะปลูกริมฝั่งน้ำ

ในหน้าฝน ดินที่มีปุ๋ยธรรมชาติถูกน้ำพัดพามาทับถมที่ชายฝั่งที่ลาดลงซึ่งจมน้ำอยู่ ปฏิกิริยาการกัดเซาะนี้ทำให้ดินมีการสลับเปลี่ยนในช่วงฤดูฝน ดังนั้น แม้จะใช้ปุ๋ยน้อยก็สามารถทำการเพาะปลูกได้จำนวนมาก และความเสียหายที่จะล้มเหลวในการปลูกซ้ำก็มีน้อย นอกจากนั้นการที่ชายฝั่งจมน้ำในฤดูฝนหญ้าก็ไม่ขึ้นและในหน้าแล้งก็สามารถเข้าถึงน้ำได้ง่าย ในขณะที่การทำการเพาะปลูกริมฝั่งน้ำก็สามารถทำงานบ้านอย่างอื่นได้ง่าย เช่น ซักผ้า อาบน้ำ และตากปลา ซึ่งงานทั้งหมดนี้ผู้หญิงเป็นผู้ทำ

สิทธิในที่ดินการเพาะปลูกริมฝั่งนั้นยึดตามหลักจารีตประเพณีและเป็นมรดกตกทอดมา ถ้าครอบครัวใดไม่ต้องการใช้สิทธิก็สามารถให้ครอบครัวอื่นยืมที่ดินไปทำกินได้ หรือในบางกรณีก็สามารถขาย

สิทธิในที่ดินนั้นได้ (Blake 2004) ในแขวงสะหวันนะเขต ลาว มีตัวอย่างให้เห็นคือ ในแต่ละปีเจ้าหน้าที่ประจำหมู่บ้านรับฟังความต้องการของชาวบ้านแต่ละครอบครัวจากนั้นก็ปรึกษาหารือว่าจะแบ่งที่ดินทำกินกันอย่างไร

การทำกรเพาะปลูกกรรมฝั่งน้ำโขงไม่เพียงแต่ต้องการปุ๋ยและแรงงานน้อยเท่านั้น แต่มันยังใช้การหมุนเวียนตามธรรมชาติอย่างได้ผล โดยไม่ต้องรบกวนธรรมชาติมาก

การผลิตพืชเศรษฐกิจโดยชุมชนท้องถิ่น

ในพื้นที่สันทรายกว้างที่โผล่ขึ้นมา เช่นจังหวัดทางภาคอีสานของไทย แขวงบ่อแก้วตอนเหนือของลาว ไม่เพียงแต่ทำการเพาะปลูกเพื่อยังชีพเท่านั้น แต่ยังมีกรปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่นข้าวโพด เป็นต้น ข้าวโพดที่ปลูกในลาวได้ถูกส่งมาขายในไทยและเป็นที่มาของรายได้ที่สำคัญของชุมชน

มีตัวอย่างมากมายของการผลิตแบบดั้งเดิมนำมาสู่ธุรกิจใหม่ เช่น ในแขวงสะหวันนะเขต ตอนกลางของลาว คือการที่แม่น้ำหลายสายได้ไหลมาบรรจบกันทางตอนเหนือของแม่น้ำเซบั้งเหียง ทำให้การขึ้นลงของน้ำในตอนกลางของลุ่มน้ำบริเวณเมืองจำพอนค่อนข้างเมืองเฉียบพลัน บริเวณลุ่มน้ำนี้มีการปลูกฝ้าย คราม อย่างแพร่หลายในฤดูแล้ง ก่อนนี้ชาวบ้านจะใช้ครามย้อมเสื้อผ้าทำงาน แต่ว่าการที่มีอุตสาหกรรมเสื้อผ้าราคาถูกทำให้ประเพณีการย้อมผ้าลดน้อยลง อย่างไรก็ตามการย้อมสีธรรมชาติและฝ้ายที่ปลอดภัยเคมีกำลังเป็นที่ชื่นชอบในหลายประเทศ โดยเฉพาะในประเทศญี่ปุ่น มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ โดยได้รับการฝึกอบรมเทคนิคต่างๆ จากต่างชาติ เป็นเวลา 10 กว่าปีมาแล้วที่งานฝีมือเหล่านี้ไปปรากฏอยู่ในนครเวียงจันทน์เมืองหลวงของลาว และส่งออกไปยังประเทศญี่ปุ่น ทั้งนี้การผลิตงานหัตถกรรมเหล่านี้เป็นการช่วยเพิ่มรายได้ให้ผู้หญิง

การหายไปของการเกษตรริมฝั่งน้ำ

การเพาะปลูกกรรมฝั่งน้ำพึ่งพาธรรมชาติน้อยมาก ชุมชนไม่ต้องลงทุนมากและเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญ แต่กว่า 20 ปีที่ผ่านมาพื้นที่สำหรับเพาะปลูกได้ลดลงในหลายพื้นที่ของลุ่มน้ำโขง หนึ่งในเหตุผลคือการสร้างเขื่อน เขื่อนกีดขวางการไหลของน้ำและทำให้เกิดอ่างเก็บน้ำ แม้กระทั่งในหน้าแล้ง ระดับน้ำก็ไม่ได้ลดลง บริเวณต้นน้ำในเขื่อนเหล่านั้น ทำให้ไม่สามารถทำการเพาะปลูกบริเวณริมฝั่งได้

มีปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “สภาพน้ำขาดดินตะกอน” (hungry water) ซึ่งเป็นสาเหตุของการกัดเซาะชายฝั่งจากการไหลของน้ำอย่างรุนแรง เพราะว่ากระแสคลื่นในอ่างเก็บน้ำต่ำมาก คือเดิมทรายจะถูกพัดขึ้นมาในแม่น้ำแต่มันกลับจมลงเมื่อไหลผ่านอ่างเก็บน้ำ ดังนั้นกระแสน้ำที่ไหลออกจากเขื่อนจึงไม่ได้มีตะกอนมาก เมื่อน้ำที่ขาดดินตะกอน (hungry water) ไหลเชี่ยวลงมาก็จะกวาดตะกอนจำนวนมากออกมาทำให้เกิดการพังทลายของชายฝั่ง

นอกจากนี้ ส่วนมากเขื่อนที่สร้างตามลุ่มน้ำโขงเป็นเขื่อนพลังน้ำ การปล่อยน้ำซึ่งไม่ได้เป็นไปตามธรรมชาติจากอ่างเก็บน้ำก็จะทำลายชายฝั่งทั้งต้นและท้ายเขื่อน ด้วยเหตุผลหลายประการ ทำให้พื้นที่ริมฝั่ง

ที่สามารถเพาะปลูกได้ลดน้อยลงทั้งต้นและท้ายเขื่อน และการสร้างเขื่อนกันเพื่อป้องกันการเซาะชายฝั่งก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้พื้นที่เพาะปลูกหมดไป

การประเมินการเกษตรริมฝั่งใหม่

ในอดีตประชาชนไม่ได้รับเงินชดเชยจากการเสียที่เพาะปลูกริมฝั่งจากการสร้างเขื่อน เพราะว่าการใช้พื้นที่ริมฝั่งเป็นประเพณีที่ยอมรับโดยทั่วไปแค่ระดับหมู่บ้าน ไม่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการในระดับชาติ ดังนั้นชุมชนจึงไม่สามารถเรียกร้องสิทธิตามกฎหมายที่จะใช้ประโยชน์หรือเป็นเจ้าของได้ จึงทำให้นักลงทุนละเลยประเด็นนี้ไป

การเกษตรริมฝั่งเพิ่งจะได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายว่าเป็นวิถีชีวิตชุมชน มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต เมื่อประชาชนผู้ได้รับผลกระทบได้รวมตัวกันประท้วงการสร้างเขื่อนปากมูล [เริ่มสร้างในปี 2534 (1991)] รวมทั้งองค์กรพัฒนาเอกชน ชุมชนในลาวและไทยร่วมกันทำการศึกษาและรายงานผลลัพธ์ที่ได้ (e.g., AOP and SEARIN 2002, Shoemaker, Baird, and Monsiri 2002)

การหายไปพื้นที่เพาะปลูกริมฝั่งเป็นอีกหัวข้อหนึ่งในการถกเถียงก่อนที่จะสร้างเขื่อนน้ำเทิน 2 ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากธนาคารโลก ในกรณีของเขื่อนน้ำเทิน 2 น้ำเปลี่ยนทางไหลไปสู่แม่น้ำเซบั้งไฟ เกษตรกรริมน้ำสมควรที่จะได้รับเงินชดเชย แต่จากการสำรวจของแมกวงว็ทช์ (Mekong Watch) ปรากฏว่าชาวบ้านบางคนไม่ได้รับเงินชดเชย (Mekong Watch 2001)¹

การเพาะปลูกริมฝั่งยังเป็นสิ่งที่สำคัญในเรื่องภูมิทัศน์ของกลุ่มน้ำโขงในหน้าแล้ง ในหลวงพระบาง ลาว ซึ่งเป็นมรดกโลก จะมีนักท่องเที่ยวจากทั่วโลกมาถ่ายรูปรูปชายฝั่งในหน้าแล้ง ดังนั้น การเกษตรริมฝั่งน้ำ ไม่ได้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของชีวิตของชุมชนท้องถิ่นเท่านั้นแต่เริ่มที่จะมีคุณค่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวด้วย ในบริบทของการพัฒนากลุ่มน้ำโขง ซึ่งเน้นที่พลังน้ำ ความท้าทายเร่งด่วนก็คือการทำให้ผู้พัฒนาเข้าใจคุณค่าของการเกษตรริมฝั่งที่ถูกต้อง ซึ่งรวมถึงคุณค่าทางเศรษฐกิจและการสนับสนุนความมั่นคงทางอาหาร

เอกสารอ้างอิง

สมัชชาคนจนและเครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้. แม่มูล การกลับมาของคนหาปลา. เชียงใหม่, ประเทศไทย: เครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ (SEARIN), 2545

Blake, David. 2004. Riverbank Vegetable Cropping in the Mekong Basin: A Sustainable Farming System Doomed to Oblivion? *Watershed* Vol. 10 No. 1 July-October 2004, 62-72.

Mekong Watch. 2010. Report on field visit to the Nam Theun 2 Dam (Nov 20-27, 2010). Tokyo. (in Japanese) <http://www.mekongwatch.org/PDF/nt2report2010.pdf>

Shoemaker, B., I. G. Baird, and Monsiri Baird. 2001. *The People and Their River: A Survey of River-Based Means of Livelihood in the Xe Bang Fai River Basin in Central Lao PDR, Vientiane, Lao PDR: Canada/Lao PDR Fund for Local Initiatives.*

ຍຸກະ ດິກຸຈີ

¹ ดูเพิ่มเติมในบทที่ 2-5 ผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมของการพัฒนาอย่างรวดเร็วบนลำน้ำสาขาของแม่น้ำโขง: กรณีโครงการเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำ น้ำเทิน 2 ในลาว